

DÜRZİLER, Fatımî halifelerinden olup, ulû-hiyet iddiası ile Hâkim bi-amrih adını alan al-Hâkim bi-amr Allah al-Manşür b. al-'Aziz bi İlâh (375—411)'m veziri Hamza b. 'Ali [b. bk.]'nin te'sis ettiği bir mezheb in sâlikleri - dir. Dürziler evvelce Suriye 'nin orta kısmındaki Bıkâ' vadisi ile bu vadiyi kuşatan Lübnan ve Anti-Lübnan dağlarında, Marc 'Uyun ve Ban-yas 'a kadar uzanan yerlerde, ilk intişar sahaları olan Vadi al-Taym (Râşeyâ ve Hâşbeyâ 'nın bulunduğu havali) 'de Hermon (Cabal al-Şayh, eskiden Cabal Durüz) dağında yaşamışlar, bilâhare bunların bir kısmı Havran (Cabal Durüz) taraflarına çekilmişlerdir. Dürzîlerin menşe'i meselesi henüz halledilmiş değildir. Bunlardan ilk bahseden Yahya Ibn Sa'id al-Aniâki ve al-Makin, bu hususta hiç bir şey söylemedikleri gibi, kaynak mahiyetindeki islâm eserlerinde de malûmat yoktur. Dürziler kendilerini arap ırkından saydık666

DÜRZİLER.

İarı gibi, Avrupa müelliflerinden bâzıları da onları arap aslından gösterirler; bâzıları ise, dürzî mezhebinin mezdekîliğe benzemesine bakarak, onların eski İran kavimlerine (medler, persler) mensup bulduklarını ileri sürerler. Dürzîlerin hititler ile hattâ galatlar ile aynı menşe'den geldiklerini iddia edenler de vardır. Dürzîleri franklara bağlayan eski bir rivayete göre, XII. asırda Suriye 'de kalıp, memleketlerine dönemeyen bir kısım haçlılar, müslüman-ların tazyiki karşısında, Comte de Dreux 'nun kumandası altında dağlara çekilmişler ve yerliler ile evlenerek, islâm ülkesinde bir Hıristiyan cemaati teşkiline muvaffak olmuşlar ve Dreux isminin muharref şekli olan „dürzî" adını almışlardır, isim meselesini bir tarafa bırakmakla

beraber, rivayeti tevsika çalışan Puget de St. Pierre, *Capitaine N. Bouron, Histoire du Li-ban et de la Montagne Hauanaise*, Paris, 1930, s. 92 v.d.) de aynı malûmatı verdikten ve her iki cemaatin müslümanlara karşı müştereken hareket ettiklerini kaydeyledikten sonra, haçlılar sayesinde, dürzîlerin monarşi idaresine alıştıklarını ve hükümdarlığın Godefroy de Bouillon sülâlesinden birine, irsî olarak, verildiğini ileri sürer ki, XVII. asırda dürzîlerin başında bulunan Fahreddin II. bu suretle Lorraine hanedanına ve ilk Kudüs kiralına bağlanmış olur. Fahreddin için uydurulduğu söylenmekle beraber, ondan bir asır evvelinden beri malûm bulunan bu rivayetin sihatini iddiaya imkân yoktur.

Bir çok müellifler dürzîlerin tarih sahasına çıkmasını V. (XI.) asırda Fatımî halifesi Hâkim bi-amr Allah 'in ulûhiyet iddia ettiği ve Hamza b. 'Ali 'nin vezâret mevkiinde bulunduğu 408 (1017) senesi olarak kabul ederler ki, o yıl dürzîlerce takvim başı itibâr edilmiştir. Dürzîlerin sonraları ele geçen yazılarında 408 yılında başlayan bu seneye „Hamza senesi" adını verdikleri görülüyor. Nitekim Hamza da akdettiği bir muahedeye, tarih olarak, bu yılı koymuştur (bk. Silvestre de Sacy, *Expose de la religion des Druzes*, Paris, 1838, I, 98).

İ t i k a t l a r ı . Fatımî halifesi Hâkim, ulûhi-yeti neşr ve tâlim için, Anüştegin al-Darazi [b. bk.] 'yi Suriye 'ye göndermiş ve bu da Hâkim namına davette bulunmuş ise de (408), Hâkim 'in veziri Hamza b. 'Ali, Anüştegin 'i bertaraf etmek için, hayli uğraşmış ve nihayet kendisine bu işin ehli olmadığını ihtar etmiştir. Hamza, kendi hakkı olan imameti Anüştegin 'in gasbetmeğe kalkmış ve bunun için, isyan etmiş

olduğunu ileri sürüyordu. Nihayet 410 senesinde, Anüştegin 'in katli üzerine meydana boş bulan Hamza, Allahın 7 imama hülûl ederek, nasutî kisveye büründüğüne, son defa da **Hâkim** suretinde görüldüğüne ve kendisinin

de onun peygamberi olduğuna dayanan akidelerinin esaslarını neşre başlamıştır. Teferruatı fevkalâde karışık olan bu esaslar 4 rükün etrafında toplanır. I. Hâkim bi-amr Allah '1 Allah bilmek; 2. emri tanımak; 3. hududu tanımak; 4. vasayaya riâyet etmek.

1. Hâkim 'i Allah bilmek. Hâkim hem Allah, hem de insandır (lâhût ve nâsût) ; yalnız bu iki veçhe birbirinden ayrılamayacak derecede imtizaç etmiş olmakla beraber, lâhûtî veçhesi nâsûtî veçhesinin aynı değildir. Bu varlık (Allah, Hâkim) *vacib al-ulühiya* olan yegâne vücut olup, akıl ile idrâk edilemediği gibi, *makülât-i 'aşara* 'nin dışındadır. Bir çok defa in san ve son defa da Hâkim bi-amr Allah su retinde zuhur etmiştir. Fitne ve fesat dolayısıyla gizlendiği yerden, halk günahlarından tövbe ve istiğfar edip de fitne ve fesadı ortadan kaldırdığı zaman, tekrar çıkacak ve muvahhidleri (dürzîleri) mükâfatlandırıp, münkirleri de cezalandıracaktır. Hakikî Hâkim biamr Allah imameti, kendi iddiasına göre, veziri al-Kâ'im al-Muntazir Hamza b. 'Ali 'ye tefviz eylemiştir.

2. Emri tanımak. Buna *kaim al-zamân '1* tanımak da denir. Al-Amr, *kaim al-zamân* ve diğer bir çok isimler ile anılan hep Hamza b. 'Ali 'dir ki, mahlûkatın en şerefli olup, insana hulul etmiş bir cevherdir. İlk yaratılan varlık

odur. Kâinat ondan zuhur etmiştir. Akl-i külli dir. Yer, içer, görür ve el ile tutulur. Babası ve anası vardır. Karısı ve çocukları yoktur. Allahın öz nurundan yaratıldığı için, imamların da imamı olup, kıyamet gününde sevab ve ikab onun eli ile yapılacaktır. Dünyevî ve uhrevî işleri idare eden, ruhlara tasarruf eden hep kendisidir.

3. Hududu tanımak. İlâhî emirleri tâlim ve telkine memur olanlara *hudüd* denir. Hamza bu ruhanî *hudüd*'un başı olup, sayılan kendisi ile birlikte 5'e bâlig olur. Bunlara *vazir* ismi de verilir ki, bu 5 vezire *hamsa al-cavâhir al-makriüna* denilir. Bu Dört hududa *al-zmâm al-dzam* (Hamza b. 'Ali) 'dan sonra mahlû katın en şerefli idir. Bunlar evlenmedikleri gibi, her türlü günahtan berî kimseler olup, hilkat esnasında *al-ilal al-rahâniya*, ilâhî şeriatler devrinde peygamber, keşf zamanında ise, din imamı olarak meydana çıkmışlardır. Kıyamette de hakikî şahit olacaklardır. Din büyükleri zümresini tamamlayan üç hudûd daha vardır: *da i* 'ler, *ma zan* 'lar ve *mukâsir* 'ler. 'Arş, Hamza 'ya göre, Hâkim 'in ulûhiyetini tâlimden ibarettir.

4. Yukarıki itikatlardan çıkan ahlâkı ve amelî kaideler 7 vazife ile diğer bâzı mecburiyetlere inhisar eder ki, bunlara *vasâyâ* veya *hisâl* is

.
66?

mi verilmektedir, *a. al-daim al-sab' al-taklifiya* veya *al-nâmusiya* dedikleri 7 vazife (*al-vazâ'if al-sab'*), islâm dininin esas olan kelime-i şe-hâdet, namaz, oruç,

hac ve zekât ile bunlara ilâve edilen cihad ve vilâyet yerine konulmuştur. Hamza, ehl-i sünnetin şeriatına *alianszil*, batınîlerin esasatına da *al-ta'vil* dediği için, birincilere *ahi al-tanzil* ve ikincilere *ahi al-ta'vil* adını vermektedir. Hâkim 'in meydana çıkması ile hakikî bâtın da zuhur ettiğinden, bu iki şeriatın ikisi de mensûh olup, ancak Hamza 'nın mezhebi olan „tavhid" makbuldür. *Nâtik* 'lar (Nuh, İbrahim, Mûsâ, 'Îsâ, Muhammed, Muhammed b. İsmâ'ii, Sa'id a!-Mahdi) zahirî ilim erbabı olup, bunlar şeriatlarının hakikî cephesini, yâni b a t ı n ı n ı muayyen bir kimseye ifşa etmişlerdir ki, bu zâta *asâs* adı verilir. *Asâs*, *nâtik* 'tan sonra, onun şeriatını te'vi-le girişmiştir. Bu hâ'e göre zahir ile bâtm, nâtik ile esâs birbirini ikmâl etmektedir. Kendilerini „tevhîd" erbabı addettikleri için, cis-mânî şeriat ehlini mülhid sayarak, 5 büyük *tavhid* hududuna mukabil, 5 *ilhâd* hududu zikrederler. İbtâl edilen islâmî akideler yerine, şu 7 vasiyet konulmuştur: 1. doğru sözlü olmak (*şidk al-lisân*), 2. mezhep kardeşlerini korumak (*hifz al-ihvân*), 3. ademe ve bühtana tapmaktan vazgeçmek (*tark 'ibâdat aladam va 'l-huhtün*), 4. iblislerden ve azgınlardan uzak durmak (*al-tabarri min al-abâlis va 'l-tâğut*), 5. Hâkim 'in tek tanrı olduğuna inanmak (*tavhid al-Hâkim*), 6. Hâkim 'in emrine ve fi'line rıza göstermek ve 7. teslimiyet (*tas-lim al-nafs*).

Yukarıdaki 7 vasiyetten başka dürzîlerin riâyete mecbur oldukları diğer vasiyetler de vardır ki, bunların en mühimini „iffet" 'tir. Hamza 'nın kitaplarında üzerinde ehemmiyetle durulan „iffet" temiz ahlâk sahibi olmaktan ibarettir. Binaenaleyh tevhîd erbabının bütün kötülüklerden berî bulunmaları gerektir. Avam tabakasından ve umumiyetle başka din ve mezhep

sâliklerinden uzak yaşamak mânâsına gelen inziva da dürzîlerce riâyet edilen vasiyetlerdendir. İnzivayı Hâkim 'in, ilkin gizlenerek, sanradan zuhur edip, kendilerini mükâfatlandırmasının bir remzi addederler. İbâdet için toplandıkları mâbedlerine *halavat* adını verirler. Camilere benzediği söylenen bu mâbedler 40 kadar olup, sarp kayalıklarda bina edilmiştir. Bunların en meşhuru *Halavat al-biyâza* olup, Hâşbeyâ 'ya yarım saat mesafede bir kayalık üzerine bina edilmiştir.

Dürziler *'ukkal*, *acavid* veya *ta tan* (din işlerini bilenler), *cuhhal* veya *şarrahün* (din işlerini bilmeyenler) olmak üzere, ikiye ayrılır. Halavat 'ta içtimâ

edildiği zaman, *'ukkâl* dinî kitapları okur. Ancak bunlar, mertebelerine göre, muayyen kitapları okumağa me'zundurlar. Bunu okuyup bitirince, meclisten çıkıp gitmeğe mecburdurlar. *Cuhhâl* ancak bayramlarda bu içtimalara iştirak edebilir. Bunlara ancak bâzı şerhleri okumak müsaadesi verildiği için, *şarrahün* denilmiştir. Dürzîlerin senede *al-id al-şagîr* ve *al-'id al-kabir* isimleri verilen ve ramazan bayramı ile kurban bayramına tesadüf eden iki bayramları vardır.

Dürzîlerin t a r i h i . Dürzîlik Vadi al- Taym, Sayda, Beyrut ve Şam 'da sür'atle yayıldıktan sonra, bu civar halkına dürzî ve Vadi al-Taym civarındaki dağa (Hermon) da Cabal al-Durziya (Cebel Dürûz) ismi verildiğini görüyoruz (bk. ayn. mil., *'Ikd al-cumân*, III, var. 143 ; İbn Ba-tüta, *Târih*, nşr. L. Cheikho, s. J, 1906, II, 223). Ancak bu devirde dürzîler ile o havalide yaşayan Isma ililer arasındaki münâsebet hakkında sarîh bir fikir edinmemiz mümkün değildir. Bir çok müelliflerin iki mezhep erbabını birbirine karıştırdıkları

görülyüyor. Bizim bildiğimiz her iki zümrenin de müslümanların düşmanı olarak, yüksek yerlerde, haçlı seferlerinin sonuna kadar franklar ile müttefik kaldıklarıdır. Bununla beraber, bir müddet sonra, Dürzîlerin Şam naipleri tarafından ücret mukabilinde, sahilleri gözetmek vazifesi ile mükellef tutulduklarını ve bâzan da dürzîlerin Havran 'dan Lübnan 'a doğru ilerileyerek, meşhur haçlı şatosu Beaufort (arap kronikleri, Şakif Arnün şeklinde kaydederler) 'a ve Châteauneuf 'e karşı daimî bir mücâdele hâlinde bulduklarını ve Sayda baronluğuna tâbi Hâşbeyâ kalesini zaptettiklerini görüyoruz (bk. G. Rey, *Les colonies franques de Syrie au XIIe et XIIIe siècle*, 1883, 98, fasıl V). 1129'da Banyas Şam askerinin eline düşünce, dürzîler ile haçlılar müştereken Anti-Lübnan dağlarında tutunmağa gayret etmişler, bilâhare dürzîler nuşayri dağlarına ilticaya mecbur kalmışlardır. Bu mıntaka bir müddet müslüman ahâli ve asker tarafından muhasara edildi ise de, dağlardaki mağaralarda müdafaada bulunan dürzîler şiddetle mukavemet ettiler. Buradaki dürzîlerin müslüman ahâli arasında uyandırdığı korku ve dehşet o zamanlarda yazılıp, bugüne kadar intikal eden menkıbelerde açıkça görölmektedir. Ancak şurası muhakkaktır ki, Suriye'nin şimalini kazanan İsmâililer arasında dürzîler. Hâkim 'in ulûhiyetini reddeden nuşayrilerin propagandası ile hayli sarsılmış, bundan sonra, dürzîler, Halep'in cenûb-i garbisinden ileri geçememişler ve hissolunacak derecede çođa-I lamamışlardır. Dürzîlerin ekseriyeti Vadi al-1 Taym, Garb, Matn, Şüf ve Beyrut civarına

60 § DÜRZİLER.

kadar olan sahada idiler. Bir çok aileler daha o zamandan dâhile doğru muhaceretle Havran 'ı işgale

başlamışlardır. Bu dürzî kolonileri cenupta mutavâli, şimalde nuşayriler ile mücâdele hâlinde idiler. Bu sırada da dürzî dâ'îleri gizlice propagandalarını şimale doğru yaydılar. Bunun neticesidir ki, Kasrvân ve Curd ahâlisi dürzî tarardan olarak, hareketlerine muhalefet eden sünnîleri katlettiler (1287). Mısır sultanı Lübnan 'daki bu isyanı bastırmak teşebbüsünde bulundu ise de, askeri bu çetin mıntakada mağlûp oldu (1293).

1305 'de Havran 'a kaçmağa muvaffak olamayan âsîlerin ekserisi imha edildi (1305; bk. Salih b. Yahya, *Târih-i Beyrut*, Beyrut, 1902, s. 49—51). Bu mağlûbiyeti Memlûklerin tazyik siyâseti takip etti ve bu da mârûnîlerin işine yaradı. Dürziler ile müştereken hareket eden Nusayri ve mutavâli 'lerin mağlûbiyetleri, sonra da katl-i âm, nefy ve teb'id gibi hareketler Kasravan 'ı adetâ boşalttı. Hıristiyanlar (bilhassa mârûnîler) bu kazanın boşluğunu doldurmağa çalışarak, XV. asırdan itibaren Kasravan 'ı işgale başladılar. Nuşayrileri Lübnan 'dan tard ederek, mutavâli ve dürzîlerin intişarını durduran Memlûk idaresi, hiç ilerisini düşünmemiş ve Lübnan 'daki hıristiyan unsurlarının çoğalmasına ve hâkimiyetin bunlara geçmesine adetâ yardım etmiştir (bk. H. Lammens, *La Sgrie*, Beyrut, 1921, II, 17).

XV. asırdaki dürzî tarihi pek malûm değildir.

Mamafih sahil muhafazası ile meşgul dürzî emirlerinin mârûnî ve mutavâli emîrleri-ile birlikte yaşadıklarını, bilhassa bu asrın ortasında mârûnîler ile müştereken hareket ettiklerini görüyoruz. XIV. ve XV. asırlar zarfında Memlûklere ve XVI. asrın başında da Osmanlılara tâbi olan dürzî emirlerinin XVI. asırda birden bire yeni bir intişarla bu asrın ikinci yarısında, Fahr al-Din I. Korkmas ve nihayet büyük Fahr al-Din II. 'in

idaresinde mühim bir mevki kazandıkları ve XVI. asrın başlangıcında garpta Buhtur ve Şüf 'ta Ma'n-oğullarının dürzîler üzerinde mühim bir te'sir yaptığı diğer bir çok ailelerin de aynı şekilde nüfuz kazandığı malûmdur. Garptaki arap kabileleri bilhassa, Al Tanüh üzerinde hüküm süren, Kaysi ve Yamani kolları arasında uzayıp giden ihtilâf, tenuhîleri zayıflattığı gibi, aynı ihtilâf tenuhîler ile müşterek hareket eden Cebel Lübnan 'daki dürzîlere de sirayet ederek, onları da iki kola ayırmış ve Cebel 'de daimî bir ihtilâf kaynağı husule gelmiştir. Bilhassa Al Tanüh 'tan sonra Cebel hâkimiyetini ellerine geçiren Ma'n-oğullarınm Yamani kolunu tutmalarına mukabil, Şihabîlerin Kaysi-lere tarafdar elması bu münafereti çoğaltmıştır. XVI. asrın başında Memlûklerin sükûtunu ve Suriye 'de osmanlı hâkimiyetini görüyoruz. Osmanlı ve Memlûk orduları, 1516'da, Marc Dâ-bik 'ta karşılaştığı zaman, dürzîler şu şekilde vaziyet almışlardı: garp tarafındaki Buhtur-lar Memlûkler ile birlikte hareket ediyorlar, buna mukabil Şüf 'lu olan Ma'nlar, Şam naibi Gazali ile birlikte hareket etmek suretiyle, Osmanlıların tarafını tutuyorlardı. XVI. asrın sonuna kadar dürzîler, hıristiyanların te'siri altında kalmamakla beraber, onlar ile aynı sahada yaşamışlar ve ticarî münâsebetlerde bulunmuşlardır. Ancak her iki unsur arasındaki din farkı onları birbirinden ayırmış ve bir çok kanlı çarpışmalara yol açmıştır. Bu asrın sonlarına kadar Lübnan halkı hürriyetlerini muhafaza edebilmişlerdir. Dürzîleri idareleri altında toplayan belli-başlı aileler arasında Al Tanüh, Ma'n-oğulları ve Şihabîleri görüyoruz. Cebel hâkimiyetinde esaslı rolleri olan Ma'n-oğulları ve Şihabîlerin tarihini gözden geçirmekle, son asırlarda dürzî tarihi tetkik edilmiş demektir

(bunların şeceresi için bk. Zambaur, *Manuel de geniralogie et de ehronologie de l'his. de Vislam*, Hanovre, 1927, I, 108 v. d.) .

1. Ma'n-oğulları. Bu aile, menşe itibariyle, Amin Ma'n b. Rabi'a 'ya nisbet olunur ki, bunların asıl vatanı Necd ve Diyar Rabi'a idi (bk. Haydar Ahmed alŞihâbi, *al-Curar al-Hasân fi târih havadis al-zamân*, 1. cüz, Mısır, 1900, s. 316; Şadyâk, *Ahbâr al-d yân fi Cabal Lübnan*, Beyrut, 1859, s. 162; Tornberg, *ZDMG*, 1851, V, 486). Emîr Man'm babası Ayyüb arap Eyyübîlerini temsil ediyordu. Bu zatın ölümü ile ailenin basma geçen Ma'n zamanında aile Halep civarına yerleşmiş idi. Bu aileden emîr Fahr al-Din I. 'in idaresi altında dürzîlerin tarih sahnesinde faaliyet gösterdiklerine şahit oluyoruz. 1515 senesinde onun Kansu Gori 'nin maiyetinde Marc Dâbik 'ta bulunduğu ve harbin en şiddetli bir zamanında firar ederek, Şam 'da Yavuz Sultan Selim 'e iltica ettiğini görüyoruz. Selim Fahr al-Din 'i Cebel 'de sakin bulunan diğer emirlere üstün tutmuştu. Sayda ve Sur gibi şehirleri muhafaza etmekle mükellef bulunan Al Tanüh bu seneden itibaren, artık Cebel 'in hâkimiyetini Ma'n-oğul-larına bırakmağa mecbur kalmıştı (Blau, *Zur Ceschichte Syriens*, *ZDMG*, 1854, VIII, 480 v. d.). 1544'te ailesinin başına Fahr al-Din 'in oğlu Korkmaz geçmiştir. Onun zamanında (1584), dürzîlerin osmanlı idaresine karşı tecâvüz-kâr harekette bulunması üzerine, Mısır valisi İbrakim Paşa tarafından te'dip edildiği gibi, oğlu Fahr al-Din II. de Trablus valisi Sayf oğlu Yûsuf Paşa ile muharebeye girişmiş ve bir dereceye kadar muvaffak oldÜRZİLER. 669

muştur. Fakat Kuyucu Murad Paşa ile Canbu-lat-oğlu arasındaki çarpışmada (1607) âsîlerin mağlûp olması

üzerine Fahr aî-Din memleketine çekilmiştir. Bunun üzerine Canbuât ailesi bir dürzî ailesi hâline gelmiştir. Fahr al-Din üzerine Şam valisi Hâfız Paşa 'nm karadan ve kapudan-ı derya Öküz Mehmed Paşa 'nın denizden yaptıkları seferler (1609—1613) sayesinde, dürzî ittihadının çözüldüğünü ve Fahr al-Din 'in segbanlarmdan (ar. menbâîarında *sak-mân*) büyük bir kısmının Hâfız Paşa tarafına o-eçtlğini görüyoruz. Fahr al-Din düştüğü fena vaziyete karşı bir çâre aramak üzere, 1608 'de floransalılar ile yapmış olduğu ittifak muahedesinde istifâde etmek düşüncesi ile, 15 eylül 1613 'te İtalya'ya gitti. Floransa'da Medicilerin sarayında iyi karşılandı (Mariti, *Geschichte Fakkardin's, Gropss-Emire der Drusen*, Gottıa, 1796, s. 125 v.d., 162 v.d.). Beş sene süren bir seyahatten sonra, 1618 'de, ihtirasları bir az sükûn bu'muş olarak, döndü. Fakat Ma'n-oğulları kendi mmtakalarında yine az-çok kuvvetli kalmışlardır. Fahr al-Din Avrupa 'da iken, Louis XIII. 'ye vaad ettiği üzere, fransızlara karşı hoş görünmek için, memleketin muhtelif yerlerindeki kilise ve manastırların tamirine de müsaade etmiştir. Bu kurnaz etnîr, İstanbul 'da ve Şam 'da bulundurduğu adamlar vasıtası ile, olan bitenden haber alır ve kendisine karşı yapılacak hareketleri önleyecek tedbirlere tevessül ederdi. Fahr al-Din hükmü altında bulundurduğu yerlerin hâsı'âtı, ezcümle Sayda ve Beyrut gümrüklerinin geliri sayesinde, büyük bir servet edinmiş ve büyük bir ordu teşkiline muvaffak olmuştu (bk. Muhibb-, *Hu-lâşat al-asar fi a'yan al-karn al-hüdi aşar*, III, 267). Bir taraftan Fahr al-Din ümidini garp âlemine bağlar, avrupah misyonerleri, konsolosları, mühendisleri ve tacirleri etrafına toplar, onlardan istifâde etmeğe bakardı ve diğer taraftan limanlarını

Malta gemilerine açardı. Bu gemiler ekseriyetle türk gemilerinden yağma ettikleri eşyayı bu limanlarda, kendilerine lâzım olan erzak ile mübadele ederlerdi. Fahr al-Din 'in hıristiyanîğa karşı takındığı bu vaziyet üzerinedir ki, onun hıristiyan olduğu ve ağır hastalığı esnasında bir misyoner tarafından vaftiz edildiği ileri sürülmektedir (bk. H. de Baraton *France catholique en orient*, Paris, 1902, s. 158). 1704'te Fransa kiralı, genç dürzîlerin Paris 'teki cezvit kolleinde yetiştirilmesini düşünmüştür. Fahr al-Din I. 'den evvel temihîle-rin Yemen kolu iş başında bulunuyordu. Bunları istihlâf eden Ma'nlar da aynı firkanın ta-rafdarları olarak kalmışlardır (Şidyâk, *ayn. esr.*, 118). Dürzîlerin bu iki kolu bilhassa

bayraklarının rengi ile de ayrılıyordu. Kaysi 'lerin kırmızı, Yamani 'lerin ise, beyaz renkte idi (C.-F. Volney, *ayn. esr.*, I, 414, not 1). Osmanlı kaynaklarında „aklı" ve „kızıllı" adları ile mârufturlar (bk. Fındıklık Mehmed Ağa, *Tarih*, İstanbul, 1928, I, 215). Dürziler arasındaki bu ihtilâf Şihabîler zamanında Canbulatî ve Yezbekî ismi ile tekrar meydana çıkmıştır. Dürzîlerin aralarındaki bu ayrılığa rağmen, yaşayışları, emîrlerin iyi idaresi sayesinde, gürültüsüzce devam etmiştir.

Fahr al-Din Suriye limanlarını bilhassa fe-lemenk ve fransız gemilerine açmakla ticareti teşvik etmiş bulunuyordu. Bu asırda mâ-rûnî âlimleri italya 'da ikamet ediyorlar, papaların yardımını ile tahsil ettikleri Roma mekteplerinde, süryânî edebiyatını garba tanıtıyorlardı. Fahr aî-Din evvelâ şahsan bu âlimler ile, bilhassa Abraham Echellensis (al-Hâkilâ-ni) ile, münâsebata girişti. Bu zat 1631 —1632 seneleri

arasında Suriye 'ye gelerek, Fahr al-Din 'in Medicilerin sarayı ile yaptığı münâsebette mutavassıt bir rol oynadı (F. \Vüsten-feld, s. j 39). Bundan sonradır ki, Şûf Capu-cin misyonerlerine açılarak, orada tarikat manastırları inşa edilmiştir. Osmanlı devleti 1625 (1035)'te Fahr al-Din'e gönderdiği bir fermanla kendisini, Halep hududundan Kudüs 'e kadar olan yerlerdeki dürzîlerin emîri tanıyordu (bk. Emîr Haydar, I, 715). Emîr, Murad IV.'m Şam valiliğine getirdiği küçük Ahmed Paşa 'nın mütemâdi taarruzları önünde, gerilemek mecburiyetinde kaldı. Ahmed Paşa Fahr al-Din 'in askerini her seferinde mağlûp etmiş ve 1634 te Mağârat Carzin'de emîr, 3 çocuğu ile, esir olarak, İstanbul 'a gönderilmiş ve oğullarından Hüseyin Bey 'den başkaları, idam edilmişlerdir (daha fazla malûmat için bk. 'Isa îskandar Ma'lûf, *Târih al-amir Fahr al-Din al-Man al-sâni*, Ginniyeh, 1934).

Fahr al-Din 'in ölümü ile Ma'n-oğulları eski ehemmiyetlerini kaybetmişlerdir. Ailenin başına 1635 'ten sonra emîr Melhem geçti ise de, temsil ettiği Kaysi dürzîicri ile Yamani dür-zîleri tarafdarı emîr 'Ali 'İlm al-Din 'in birbirlerine karşı cephe almaları, dürzî ittihadını zayıflattı. Bilhassa Osmanlı devleti tarafından Trablus 'a tâyin edilen valilerin Cebel işlerine karışması, dürzîlerin nüfuzunu büs-bütün kırdı. 1651 senesinde Trablus valisi Hasan Paşa'nın müdahalesi buna bir misâl teşkil eder (bk. Şidyâk, s. 338).

1654 senesinde emîr Melhem Şam valisi ile uyuşarak, Şafad havâlisinde hâkimiyet te'sisi-ne muvaffak oldu ise de, 4 sene sonraki ölümü üzerine Ma'n-oğullarının hâkimiyeti büsbütün kırılmış ve Şihabîlerin nüfuzu kendini gös»

Ğ?â DÜRZİLER.

termeğe başlamıştır. Mamafih İvıe^Lem 'İN oğlu emîr Ahmed 'in Cebel 'deki hâkimiyeti iyi-kötü vefatına kadar devam etmiştir.

1660 senesinde Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Şam valisi olunca, emîr Ahmed 'den Şihâb ümerasını istedi. Bu arzunun yerine getirilmemesi üzerine, vukua gelen muharebelerde Şi-hâbîler Ma'nlar ile müştereken hareket ettiler ise de, Kasravân 'da Fâzıl Ahmed Paşa 'ya, Trablus valisinin de yardımı ile, mağlûp oldular. Bir müddet sonra Şihâbîler temsil ettikleri Kaysilerin başında Yamanilere karşı cephe aldılar. 1666 'da vuku bulan al-Fulful harbinde yemeniler galip gelerek, bir müddet daha Cebel 'in hâkimiyetini ellerinde tuttular (İbn Sabâta, *Şâlik b. Yahya*, zeyil, s. 237). Ancak bu hâkimiyet emîr Ahmed 'in şahsı ile kaim olduğu için, onun ölümü ile (1697) Ya-maniler müşkül vaziyete düştükleri gibi, Ma'n-oğulları sülâlesi de inkıraz ederek, Cebel hâkimiyeti Kaysilere, yâni Şihâbîlere intikal etti.

II. Ş i h â b î l e r cedlerini Şihâb lakabını taşıyan emîr Mâlik b. al-Haris b. Hişânı al-Mahzümi al-Karşı al-Câzi 'ye çıkarırlar. Halife 'Omar zamanında Hicaz 'dan hicretle Havran'a yerleşen Mâlik'ten sonra bu aile, 1161 'de Munkiz 'in idaresi altında, Vadi al-Taym *e muhaceret etmiş ve haçlılara karşı muharebelerde bulunmuştur.

Osmanlılar zamanında, Şihâbîler devlet tarafını tutmak suretiyle Ma'n-oğullanna muhalif bir cephe almışlardır. Kaysîlere tarafdar olmaları da bu ayrılığı ziyâdeleştirmiştir. 1697 'de emîr Ahmed al-Ma'ni öldükten sonra, Osmanlı devletinin muvaffakati ile, Cebel Lübnan büyükleri toplanarak, Râşeyâ emîri

Başir b. Kusayn al-Şihâbi 'yi seçtiler. Yamaniler, Şihâbîlerin bu hâkimiyetini kabul etmeyerek, isyan ettilerse de, muvaffak olamayarak, Şam 'a kaçmağa mecbur oldular. Fakat emîr Fahr al-Din 'in oğlu olup, İstanbul 'da "enderûnda bulunan Husayn, Hâşbeyâ emirleri sülâlesinden Haydar al-Şihâbi 'nin dürzîlerin başına geçmesini te'min etti. Emîr Haydar o tarihte 12 yaşında bulunduğu cihetle, emîr Başir, naip sıfatı ile, emarete kaldı. Başir 'in 1706 senesinde, Haydar taraftarı Hâşbeyâ 'lılar tarafından zehirlenmesini müteakip, Haydar riyasete geçti. Faal bir emîr olan Haydar 'in zamanı, Yemenilerin tamamen mahvolduğu bir devir olmuştur.

Bunların imhası ile neticelenen cAyn Dârâ muharebesi, Cabal Durüz 'un feodal teşkilâtında değişikliğe sebep oldu. Haydar Yemenilerin muhalefetini kırmış, Şüf'a Canbulatlar, Matr'e ise, Abu '1-Lamic hâkim olmuştur. Bundan başka garpta oturan Yemenilerden Arslan ailesi al-Şuvayfât üzerindeki nüfuzu Talmûk Kaysîleri üe paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu feodal teşkilâtın başında Şihâbîler bulunuyordu. Haydar, Sayda ve Trablus valilerine dayanarak, dürzî ve mârûnîlerin birbirleri ile mücâdelesine mâni olmuş ve Fahr al-Din II. tarafından başlanılan „Cabal Durüz ittihadını" te'-mine mâcuf gayenin gerçekleşmesine çalışmıştır. Şihâbîler Osmanlı valilerinin müdâhalesine mukabil, Lübnan 'daki şeyh adedini ziyâ-deleştirmek siyâsetini takip ettiler ve bunun neticesinde dürzî şeyhleri kuvvetlenerek, emîri tazyika kalkıştılar. Cabal 'in hâkimiyeti bu şeyhlerin kontrolüne tâbi oldu. Şeyhler emîre muayyen bir vergi ödemek mecburiyetinde idiler. Buna mukabil harp ve sulh

kararı vermek için, şeyhlerden mürekkep bir heyetin tasvibi lâzım geliyordu.

Emîr Haydar 1729'da, oğlu Meltem lehine, emareten feragat ettikten sonra, 1732'de Şi-hâbîlerin merkezi olan Dayr al-Kamar 'de vefat etti. Melhem, Fahr al-Din 'in ölümünden beri ehemmiyetini kaybetmiş olan Beyrut limanının kendi nüfuzu altına verilmesini te'mine muvaffak oldu. Bu şehir Şihâbîlerin, Dayr al-Kamar 'den sonra, ikinci bir merkezi olmuştur. Melhem 1754 'te, işten çekildi. Çocuklarının çoğu katolikliği kabul ettiler. Bunları müteakip bir çokları hıristiyan oldular. Bu suretle Cebel Lübnan 'da hıristiyanların mıkdarı gittikçe artıyor ve bu hususta avrupah misyonerlerin büyük faaliyeti göze çarpıyordu. Dürzî emirlerinin de Hıristiyanlığa girmeğe başlaması, hıristiyanların Cebel Lübnan 'da nüfuz sahibi olmasını te'min etmişti. Hâkimiyetini şeyhler arasında tefrika uyandırmak suretiyle idâme ettiren Melhem hıristiyan ve müslür.an unsuru arasında bir muvâzene te'minine muvaffak olmuştu. 1758 senesinde rus bayrağını taşıyan bâzı yunanlı korsanların Beyrut 'a yaptıkları bir taarruza karşılık olarak, müs-Iümanlar da bu şehirdeki bir fransisken manastırına taarruz ettiler. Emîr Melcem bu vaziyet karşısında yağmaya iştirak eden iki elebaşyayı asmakta tereddüt etmedi.

Melhem 'den sonra, yerine kardeşleri Ahmed (müverrih emîr Ahmed al-Şihâbi'nin babasıdır) ile Manşûr geçti ise de, Osmanlı devleti Sayda valisi Nu'mân Paşa 'ya gönderdiği fermanla Kâsim îbn 'Omar'in emirliğini kabul etmiş, fakat Kâsim, Ahmed ile Manşur 'un mukavemeti karşısında ancak Hazir mmtakası ile iktifaya mecbur olmuştur. 1768 'de

lırktiyan olarak ölen emîr Kâsim 'in oğlu Başir II. Hıristiyanlığı tamamen açığa vurmuştur (bk. Blau, *Zur Geschichte Syriens*, ZDMG, VIII, 496; Lammens, II, 100 v. d.). Diğer taraftan dürzî ekseriyetinin müslüman kalması onlarla hırisDÜRZİLER

h'n

tiyanlarm arasında ilerideki büyük ihtilâflara zemin hazırlamıştır.

Emîr Manşür 1770 senesinde Sayda valisi Derviş Paşa tarafından azil ve yerine emîr Yûsuf tâyin edilmiştir. İsyân eden Şafad ve Akkâ hâkimi Tâhir 'Omar 'in o zamanlar Akdeniz 'de bulunan rus donanması kumandanı Alek-sey Arlov 'u Beyrut 'u bombardumana teşvik ettiğini görüyoruz (1771). Manşür ruslarm Beyrut 'a tecâvüzü esnasında onlara 25.000 kuruş vermek şartı ile, sulh istemiş, hâlbuki buna mukabil emîr Yûsuf sâdık kaldığı Osmanlı devletinden yardım talep etti. Bunun üzerine Şam valisi Osman Paşa Cezzâr Ahmed Paşa 'yi Beyrut 'a yardıma gönderdi. Cezzâr Ahmed Paşa Beyrut 'u, emîr Yûsuf 'un mütesellimi sıfatı ile, idareye başladı. Fakat emîr Yûsuf, bir müddet sonra bütün kuvveti ile Beyrut'u muhasaraya kalkıştığı gibi, Kıbrıs'ta bulunan rus donanmasını Beyrut 'a çağırarak, birlikte şehri tazyika başladı (1773). 4 aylık bir muhasarayı müteakip şehir tekrar Şihâbî-lerin idaresine geçti. Ancak Akkâ ve Sayda gibi şehirlerde Cezzâr Ahmed Paşa Şihâbîler üzerinde devamlı bir tazyıkta bu'unarak, onlar arasında büyük bir nüfuz kazanmağa muvaffak olmuş ve bu nüfuz gittikçe artarak, onları azil ve nasbe kadar varmıştır. İki rakip zümrenin mevcudiyetine rağmen, Cebel Lübnan nisbî bir sükûnet muhafaza etmiş ve

Başır II. vasıtası ile, hıristiyanlık git-gide yayılmıştır. Cezzâr Ahmed Paşa 'nın nüfuzuna tabî olan ve ona maktu bir vergi veren Başır İî. 1799 'da, Akkâ seferi esnasında, general Bonopart 'in vaad ve tehditlerine kapılmamış, aynı zamanda Ahmed Paşa 'ya az-çok yardım göndermekten de hâli kalmamıştır. Fakat Cezzâr Ahmed Paşa, fransız-ların mağlûben Mısır'a çekilmelerini müteakip, Başır 'i tazyika kalkışmış ve Cebel 'e emîr Yûsuf 'un oğullarını tâyin etmek istemişti. Bona-part 'a karşı gönderilen osmanlı kuvvetlerinin başında bulunan serdar Yusuf Ziya Paşa, emîr Başır 'e iyi muamele ederek, onun nüfuz sahaları olan Cabal Durüz, Vadi al-Taym, Baalbak, Bikâl ve Bilâd Cubayl havalisine, Sayda valilerinin müdahalesini men'etmiş ve bu havalinin, eskisi gibi, Cebel hâkimleri tarafından idare olunmasını ve vergisinin de doğrudan-doğ-ruya hazinece cibâyet edilmesini emretmişti (Cevdet Paşa, *Tarih*, VII, 118 v. d.). Fakat Cezzâr serdarın bu emrine ehemmiyet vermemiş ve emîr Yûsuf 'un oğulları Husayn ve Sa'd al-Din 'in idaresinde gönderdiği kuvvetler ile, Başır 'i memleketinden taredettirmiştir. Başır de ingiliz amirali Sidney-Smith 'e sığınarak, amiral gemisi ile, al-'Ariş 'e gitmiş ve bir müddet memleketinden uzakta yaşadıktan sonra, Suriye 'ye dönmüştür. Cezzâr Ahmed Paşa, Başır ile uğraşmaktansa, onun oğullarından birini rehîne makamında nezdinde alıkoyarak, Başır 'i Cabal Durüz 'a davet etti. Cezzâr 'in ölümünden (1804) sonra dürzîlerin üzerinden tazyik kalkmış ve onlar artık osmanlı hükümetine daha muti bir vaziyet almışlardır. Başır 'in bundan sonra hükümete müzaharet ettiğini görüyoruz. Vehhâ-bîler Şam önüne geldikleri zaman

(1810), Şam valisi Yusuf Paşa, Akkâ sancak beyi Süleyman Paşa 'ya müracaat etmiş, o da Başir II. 'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Başir II., Başir Canbulat kumandasında, 15.000 kişilik bir kuvvet sevk ederek, Şam 'a girmeğe muvaffak olmuş ve Şam 'a dürzîleri sokmak istemeyen Yusuf Paşa 'yi kaçırmıştır. Süleyman Paşa 'nın yerine tâyin olunan Abdullah Paşa 'nın tazyiki üzerine, Başir Havran 'a çekilmek mecburiyetinde kaldı (1820). Başir 'in Cebel 'den bir müddet için uzaklaşması dürzîler arasında o kadar ihtilâf husule getirdi ki, Şam vâîisi ile Abdullah Paşa, meşayih meclisine Başir 'i çağırması için, müsâade etmek mecburiyetinde kaldılar. Başir 'in dönüşünü müteakip, iki rakip arasında çok nâzik bir vaziyette kaldığını ve Abdullah Paşa tarafını tuttuğunu görüyoruz. Akkâ 'da devlete karşı isyan ederek, Halep ve Şam valileri tarafından muhasara altına alınan Abdullah Paşa, Başir 'e yardım göndermesini bildirdi ve Başir 'in yardımını üzerine de rakibi olan şeyh Canbulat emîr 'Abbâs al-Şihâbi 'yi Lübnan emîri ilân eyledi. Cebel Lübnan 'da husule gelen bu yeni vaziyet üzerine, Başir için, iki oğlu Halil ve Amin ile, Mısır'da Mehmed Ali 'ye ilticadan başka çâre kalmamıştı. Başir Lübnan 'a döndükten sonra, Cebel 'in en nüfuzlu adamlarından biri olup, daha evvel kendisiyle çalışan Canbulat ile uğraşmağa başladı. Hükümete vermeğe mecbur olduğu verginin mühim bir kısmını (1.000 kese) ona yüklediğinden, Canbulat isyan etmiş ; fakat Muhtara muharebesinde mağlûp ve idam edilmiştir (1825). Fakat Melkîlerin Cebel 'e kabulü dürzîler arasında hoşnutsuzluk ve halkta Başir 'e karşı nefret hisleri uyandırmıştır. 1826'da Beyrut'a yunan korsanlarının

b,askını vesilesi ile, müslü-man ahâlinin hıristiyan evlerini yağmaya kalkışmaları, Beyrut hıristiyanlardan büyük bir kısmının Cebel Lübnan 'a hicretine yol açmıştır. Bu da Cebel 'de hıristiyan nüfusunun çoğalması sebeplerinden biridir. Debdebeli bir hayat geçirmekten zevk alan ve parayı çok seven Başır, Bayt al-Din'de bir saray yaptırmıştır ki, bu saray hakkında bir çok avrupalı seyyahlar tafsilât verirler. Abdullah Paşa ile iyi geçin⁶⁷ⁱ

DÜRZÎLEft

mek zorunda kalan ve ona verdiği paraları vergi suretiyle halktan çıkararak Başır, bu sırada Nablus havâlisinde zuhur eden bir isyanı bastırmak üzere, Abdullah Paşa'ya yardım göndermiş (1830) ve bu yardım sayesinde âsîlerin tenkili mümkün olabilmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı devletine karşı isyanında, İbrahim Paşa kuvvetleri Suriye 'ye girdiği zaman, Başır 'in, mısırlılara tarafdar bir vaziyet aldığı ve İbrahim Paşa 'nın muvaffakiyetini kolaylaştırdığını görüyoruz [bk. mad. BEŞİR ŞÎHÂBÎ.]

Dürziler hakkında başlıca kaynaklar metinde gösterilmiştir. Diğer eserler için bk. Lammens ve Bouron (bibliyografya) ; Suriye ve Lübnan '1 gören hemen bütün ecnebi seyyahların seyahatnamelerinde dürzîlere âit mühim malûmata tesadüf edilmektedir. (M. C. ŞİHABEDDİN TEKİNDAG.) 1833

— 1840 ' t a d ü r z î l e r . Kütahya anlaşmasından mayıs (1833) sonra, Başır bütün kuvveti ile mısırlılara yardım etti ve Cabal Durüz 'u oldukça geniş bir muhtariyet ile idare etti. İlk zamanlarda vuku bulan bâzı icrâât, bilhassa Şaydâ valilerinin öteden beri reayaya yükledikleri mükellefiyetlerden bir kısmının mısırlılarca kaldırılması ve her yerde emniyet

ve asayişin hâkim kılınması, dürzîler de dâhil, bütün Suriye halkını memnun etti ise de, bu uzun sürmedi. Zîra İbrahim Paşa 'nın sert idaresi kendisi ile dürzîler arasında bir ayrılık yarattı ve bu gittikçe bir uçurum hâline geldi. İbrahim Paşa 'nın aldığı bâzı tedbirler, bilhassa silâhların toplanması ve dürzîlerin askere çağırılması, her tarafta derin bir aksülamel uyandırdı ve Mısır hâkimiyetine karşı Suriye 'de ilk kıyam hareketini doğurdu. İbrahim Paşa, ihti-yatkâr bir hareketle, bir aralık (1835 ilk baharı) gizlice Dayr al-Kamar 'e asker sevk-ederek, bilhassa hıristiyan ahâlînin silâhlarını topladı ise de, dürzîleri öfkelenmemeye, asker alınması ve silâh toplanması mükellefiyetlerini bir müddet onlara tatbik etmemeye çalıştı. Mısırlılara karşı dürzî hareketlerinin 1837 'de tekrar ve daha şiddetli olarak başladığını görüyoruz. Bu sırada Mısır hükümeti Havran dürzîlerinden bir kaç yüz kur'a efradı toplanacağını ilân etmişti ki, bu karar, bütün o havali dürzîlerini heyecana getirmeğe kâfi geldi ve İbrahim Paşa'nın bu işle tavzif ettiği memurlarının katline sebep oldu. Bu arada Hâsbeyâ ve Râşeyâ mıntakası da ayaklandı. Diğer taraftan Babıâli de gizlice ve çöl tariki ile silâh ve mühimmat göndererek, dürzîleri mücâdeleye teşvik etmekte idi. Bunu sezen İbrahim Paşa ise, karşılık olarak, Bâbıâliye isyan eden kürtlere yardım ediyor ve karantina bahanesi ile Suriye limanlarını Osmanlı gemilerine kapayarak, ihtilâtı men'e çalışıyordu. İbrahim Paşa bir müddet vaziyete hâkim olamadı, ancak frenk Süleyman Paşa (kolonel Seve) Laca 'daki dürzî kıyamını bastırmağa memur olduğu vakit iş ciddî bir renk aldı. Buradaki kıyam, İbrahim Paşa 'ya sadakatte sebat

gösteren ve Fransız diplomasisinin daimî surette müzâhareti sayesinde Mısırlıların sonunda kazanacaklarını ümit eden Başır tarafından tenkil edildi.

Laca 'da mahsur Dürzîler mukavemette devam ettiler. Bu esnada Şibl al-'Uryân 'in bir baskın neticesinde Râşeyâ 'yi zaptettiği ve Hâşbeyâ üzerine yürüdüğü haberi geldi ki, bu, bütün Lübnan 'ı âteşe vermeğe, sönmek üzere bulunan isyanın büyümesine ve yayılmasına sebep oldu. Mamafih İbrahim Paşa 'nın, Bayt al-Din 'de ikamet eden ve mârûnîleri elinde tutan, Başır 'den yardım istemesi ve onun da bir beyanname neşretmek suretiyle bu işi başarması vaziyeti değiştirdi. Dürzî isyanının Havran 'dan Cebel 'e sirayet etmemesine ve Şibl al-'Uryân 'm da teslim olmasına büyük mikyasta te'sir etti. Ancak bu âsî reisin tesliminden sonra da isyan yer-yer devam etti. Sene sonlarına doğru (1838), başlıca Dürzî reislerini İbrahim Paşa 'nın karargâhına çağırdı-larsa da, silâhlarını bırakarak, bu davete gelenler ihanete uğradılar ve kısmen hapis, kısmen de nefyolunduılar ki, ancak kısa bir müddet sükûnu sağlayan bu tedbir Dürzîlerin kalbinde yer etti.

Abdülmeçid 'in tahta çıkmasından, Suriye mukadderatının büyük devletlerce bir karara bağlanmasına çalışıldığı anlaşılmasından ve bilhassa İngilizlerin Lübnan 'daki Dürzîler arasında şu veya bu maksatla te'sir ve teşviklerde bulunmasından sonra, bu havalideki sükûnun muvakkat olduğu ve bâzı zümrelerin, baş kaldırmak için, fırsat kolladıkları görülüyordu. Tam bu esnada İbrahim Paşa silâhların toplanmasını emretti ki, bu tedbir, bu defa mârûnîler de dâhil olduğu hâlde, bütün Cebel 'de bir isyan patlamasına sebep oldu. Abu

Ganm ailesi mâ-rûnîlerin, Dager ailesi cenubî Lübnan 'daki mü-tevâlîlerin, Bellemac ailesi ve Başır 'in düşmanı olan Şihâbîler dürzîlerin başına geçtiler. İsyanın merkezi Beyrut civarında hâkim bir mevkide idi ve âsîler, bu şehirdeki Mısır kuvvetlerinin Şaydâ, Trablus, Bikâ' ve Şam ile olan irtibat yollarını ellerinde bulunduruyorlardı.

Osmanlı — Mısır münâsebetlerine yeni bir cereyan veren Londra anlaşmasının (15 temmuz 1840) ilânından önce Beyrut önlerinde görünen İngiliz komoduru Sir Charles Napier

DÜRZİLER. 673

âsîler ile temasa geçmeğe (14 ağustos) muvaffak oldu ; osmanlı ve Avusturya harp gemileri ile birleşerek, Beyrut 'u bombardıman ettikten sonra (11 — 14 eylül), dürzîlere kolaylıkla silâh ve mühimmat çıkardı. Bu sırada İbrahim Paşa, boş yere Fransız yardımını bekliyor, Dayr al-Kamar 'de dürzî kıyamının arzet-tiği tehlike ve tehdit karcısında bulunan Başır 'in imdat taleplerine de cevap veremiyordu. Dürzî emîri, zâten bir müddetten beri İngilizler ile ve Barriyat al-Şâm saraskeri unvanı ile Suriye 'yi istirdada memur İzzet Mehmed Paşa ile haberleşmekte idi ve 5 teşrin II. 'de bir anlaşma ile padişahı metbû ve velinimet tanıyarak, sadakatle hizmeti taahhüt etmiş, buna karşılık kendisine, can ve malının masuniyeti te'min olunmuştu. Mamafih bu anlaşmaya rağmen, kendisinin azil ve yerine aynı aileden Başır Kâsim Melhem geririlmişti. Başır 'in mağlûbiyetini kabul ederek teslim olması mısırlıların Suriye hezimetinin mukaddimesini teşkil etti.

1840 — 1860. Osmanlı hâkimiyetinin Suriye ve Lübnan 'da yeniden teessüsü ve Başır Şihâb 'in dürzî emirliğinden çıkarılması yeni bir vaziyet doğuruyordu.

Başır 55 senelik emirliği esnasında Cebel 'i iyi idare etmiş ve muhtelif unsurlar arasında muhasamayı kaldırımağa çalışmışsa da, Mısır idaresi zamanında, İbrahim Paşa 'nın takip ettiği umûmî siyâsete uyarak, dürzî reislerine ve dürzî feodalitesine karşı aldığı, sürgüne göndermek ve mallarını müsadere etmek gibi, sert tedbirler, dürzîler ve hıristi-yanlar arasındaki eski rekabeti düşmanlık şekline çevirmişti. Maruniler ise, eskisinden daha fazla iddialı idiler; son zamanlarda Mısır kuvvetlerinin tardında gösterdikleri hizmete mukabil Babıâli tarafından mükâfatlandırılmağa müstahak olduklarını düşünüyor ve Mısır idaresi zamanında dürzîlere karşı elde ettikleri bir çok hak ve menfaatlerden fedakârlıkta bulunmak istemiyorlardı. Menfadan dönen dürzî reisleri eski mevkilerini ve imtiyazlarını tekrar almağa ve Mısır idaresi zamanında felâketlerine sebep saydıkları mârûnîlerden ve Şihâb ailesinden intikama hazırlanınca, zıddiyet daha hâd bir şekil aldı.

Diğer taraftan, tanzimatı ilân ile vilâyetler idaresini ıslâh ve kuvvetli bağlar ile merkeze raptetmeği isteyen Babıâli karşısında iki mesele vardı. Biri Cebel 'deki muhtelif unsurlar arasında ahengi te'min ile â:âyişi te'sis etmek ve diğeri de bu mmtakada Şihâb ailesi zamanında teessüs eden bir nevi idarî muhtariyeti İbka etmek veya kaldırmak. İşte 1840'tan sonra Suriye ve Lübnan 'da, dürzîler ile münâsebeti olarak, meydana çıkan bu iki mevzu Bâbıâliyi senelerce uğraçtırmıştır, İsilşî Ansiklopedisi

Başır Kâsim 'in bir sene kadar süren emirliği zamanında müşkilât daha fazla arttı ve bâzı karışıklıklar da çıktı. Selefine nazaran, kabiliyetsiz görünen Başır Kâsim, vilâyet merkezi Beyrut 'a

nakledilen, Şaydâ müşîri Selim Paşa tarafından bir çok yardımlar gördü. Selim Paşa, halkın ilk mercii olmak ve yeni emî-rin maiyetinde bulunmak üzere, her cemaatin büyüklerinden mürekkep muhtelit bir divan teşkil etti.

Cebel 'in eskiden senelik vergisi 3.650 kese akçe iken, mısırlılar bunu 6.500 keseye çıkarmışlardı. Bu defa yeniden vergi tarhedilirken, bâzı şikâyetler üzerine, vergi 3.500 kese akçeye indirilmiştir. Bir taraftan bu mesele, diğer taraftan son muharebe esnasında zarar gören Cebel ahâlisinden bâzılarına tazminat verilmesi gibi, ehemmiyetsiz işlerin düzenlenmesine çalışılırken, dürzîler ve mârûnîler arasında, birden bire bir mücâdele başladı ve sür-'atle büyüyerek, bâzı dürzî ve mârûnî köylerinde mukatele şeklini aldı. Dayr al-Kamar hududundaki Ba'aklin civarında vuku bulan bir münazaa zâten gergin olan vaziyeti büsbütün ateşledi; iki taraf arasında muharebe bir kaç yüz kişinin ölümü ile Dayr al-Kamar çarşılarının yağma edilmesine ve bâzı dükkân ve evlerin yakılmasına müncer oldu (27 şaban). Gerginlik dürzî ve mârûnîlerin taraf dar toplamaları ve daha büyük mikyasta bir mücâdeleye hazırlanmaları ile şumul ve sirayetini arttırdı. Bir taraf Kasravân 'dan ve Trablus eyâletinden kuvvet celbederken, Şam valisinin hizmetinde bulunan dürzî sergerdelerinden Şi-bal ai-'Uryân da hayli fâaliyet gösterdi. Nihayet Eyyûb Paşa ve Akkâ mahafızı Reşid Paşa 'nın yaptıkları harekât neticesinde, Şibl al-:Uryân Zahla 'den Şam 'a gitmeğe mecbur oldu ve Dayr al-Kamar 'de de nisbî âsâyiş teessüs etti (krş. Başv. Arşv., Cebel Lübnan dosyası, 27 şevval 1257 evrakı).

Hâdise bu şekilde had safhasını kaybetmekle

beraber, dahilî ve haricî akisleri uzun müddet sürdü. Gerek İstanbul 'daki ecnebi elçilikleri, gerek Avrupa merkezlen bu mesele ile yakından alâkadar oldu ve Bâbıâüye şu veya bu suretle telkin veya şikâyetlerde bulundu. Dürzî emîri Başir Kâsim 'in aczi ve idaresizliği tahakkuk etmişti. Malta 'da ikamet ettikten sonra, isteği üzerine, İstanbul 'a gelen sabık emîrin mârûnîlerce nasbi arzu ediliyordu. Fakat sabık ve lâhik emirlerin ikisinin de devletçe uygun görülemeyeceğine hükmolunmuştu. Bu vaziyet karşısında Babıâli, Cabal Durüz idâresinin devlet tarafından her hangi bir memura tevdiini düşündü ve muvakkaten Barriyat al-Şâm 'a hususî bir memuriyetle Ve müstakiS-

43

674 DÜRZİLER.

len harekete me'zûn olarak, sarasker Mustafa Nuri Paşa 'yi tâyin eyledi.

Mustafa Nuri Paşa Beyrut 'a muvasalatında hâlâ huzursuzluk devam ediyordu. Beyrut 'taki konsolosların iki tarafı iltizam ederek, gizlice tahrikatta bulduklarım gördü. Bütün ümerâ ve meşâyihî çağırıp, her iki tarafı dinledikten sonra, Cebel dürzîlerinin Havran ve diğer yerlerdeki dürzîler ile ittifakını ve hepsine Şili âb ailesinden bir emîr kabul ettirilmesinin imkânsızlığını, Kâsim 'dan hıristiyan ahâlinin bile hoşnutsuzluğunu düşünerek, fakat Mir Amin 'in Mısır taraftan olması sebebiyle, ileride bir tahrike yol açılabileceği ve diğer taraftan mâ-rûnîleri tatmin etmemenin de ecnebi müdâhalesine sebebiyet vereceğini göz önüne alarak, ihtiyatla hareket etmiş, bir takım teşvik ve taltiflerde bulunmak suretiyle, devletçe nasb-olunacak her hangi bir kimseyi kabul edecekleri hakkında, kendilerinin muvafakatlerini almıştı. Mustafa Nuri Paşa, refakatinde

bulunan piyade kumandanlarından Mirliva Ömer Paşa 'yi emarete tâyin etti. Fakat saraskerin bu kararı Bâbîâlide bâzı mülâhazalara ve beş devlet sefaretinin de bu mesele hakkında hâriciye nezaretinden istizahta bulunmalarına yol açtı. Nitekim Avusturya elçisi, Metternich 'in iş'arına atfen, Ömer Paşa 'nm azli ile Cabal DurSz 'un hıristiyanlardan bir emîre tevcih edilmesinin Babîâli tarafından derhâl ilânını istedi (krş. aynı dosya, 5 safer 1258 evrakı). Ancak meclis-i vükelâ, Bâbîâlinin doğrudan-doğruya aldığı malûmatla sefaretlerin iddialarının birbirine uymadığını düşünerek, yeniden " ve tam bir mâ'ûmat elde etmek için, saraskerin nezdine hususî bir memur göndermeğe karar verdi ve beş devlet elçisine yaptığı tebligatla keyfiyeti bu me'murun tam bir tahkikatla avdetinden sonra, kendilerine, müştereken bir yol tutulacağını bildirdi. Bu iş ile tavzif edilen Selim Bey, Beyrut 'a muvasalatından (nisan 1842) sonra vaziyeti tetkik edince, dürzî ve mârûnî bütün Cebel ahâlisinin mevcut idareden memnun olduğunu, dürzî veya mârûnîlerden birinin emîr nasbi takdirinde, emniyet ve asayişin tekrar bozulacağını bildirdiklerini müşâhade etti ise de, beş devlet elçisi, bu iş için hâriciye nezaretinde yapılan bir toplantıda (16 rebiülâhir 1258) bu tahkikata inanmadıklarını iddiada devam ettiler. Bu suretle dürzî ve mârûnîlerin dürzî emirliği hakkındaki hakikî fikir ve mütalâalarının bilinmesini ve gönderdikleri mahzarların hangilerinin doğru ve hangilerinin sahte olduğu, Şihâb ailesinden emîr isteyip-istememedikleri meselesi daha uzun müddet Bâbîâliyi meşgul etti. Cebel 'de iki kaymakam bulundurulması hakkında müzâkereler cereyan ederken, orada ve Şam taraflarında bâzı hâdiselerin vükû bulduğu

haberleri gelmeğe başladı ki, bu hâdiseler üzerine Şaydâ müşirliğine Es'ad Muhlis Paşa gönderildi ve onun Beyrut 'a muvasalatından sonra, saraskerin de vazifesinin hitam bulduğu kabul olunarak, İstanbul '-& celbedildi (şevval 1258).

Es'ad Paşa Bayt Abi '1-Lami' 'den Haydar 'in mârûnîler arasında mâruf bir adam olduğunu ve dürzîlerin de kendi aralarında Bayt Arslân 'dan Mîr Ahmed 'in nasbini iltizam ettiklerini öğrenince, kaymakamlıklara tâyin olunacaklarını kendilerine tebliğ etti. Ayrıca Cubayl mu-kataaları adı ile mâruf olan mıntakanın Cebel Lübnan 'dan ifrazı ve zaptiye memuru namı ile tâyin olunan biri marifetiyle, Trablus tarafından idare ettirilmesini uygun gördü.

Babıâli İngiltere ile Rusya 'nın Türkiye 'ye ta-rafdar olduklarını öğrendikten sonra, mesele bir an evvel halledildiği takdirde, Fransa ve Avusturya 'nın maksatlarını te'mine vesile bulamayacaklarını düşünmüş ve kapudan paşa ile Es'ad Paşa 'ya bu yolda talimat vermiştir.

1845 'te Cebel ve dürzîler işinin dâhili bir gaile ve haricî bir mesele olmakta devam ettiğini görüyoruz. Bu sırada dürzî ve mârûnî meşâyihî arasında bâzı kargaşalık çıktı. Aynı sene içinde Halep vâisi Vecihî Paşa Şayda müşirliğine tâyin olundu (krş. 18 rebiülevvel 1261 evrakı). Çok geçmeden vukuundan korkulan ihtilâl çıktı ve bir çok kan döküldü. Sayda müşirinin tavsiyelerinin dürzîler üzerinde faydası görülmek ve cemiyetleri dağılmakla beraber, mârûnîler nüfuslarının çokluğuna ve bir müddetten beri kuvvet toplamış bulunmalarına güvenerek, bu nasihat ve tavsiyelere ehemmiyet vermediler ve 10 Mayıs 1845 (3 cemâziyel-evvel 1261) 'te birden bire Matn mukataası

dahilindeki dürzî köylerine hücum ile, muharebeye başladılar. Cebir kuvveti istimalinin artık zarurî olduğuna kanaat getiren Vecihî Paşa, mevcut kuvvetleri lâzım gelen yerlere sevketmiş ve bir müddet için vaziyete hâkim olmuşsa da (26 cemâziyelevvel 1261 evrakı), dürzîlerin intikam hareketlerine ve bu arada Abi ve Su-limâ manastırlarının yağma ve ihrakma, rahip Charl'ın öldürülmesine ve daha bâzı kıtallere manî olamamış, bu yüzden, kendisi evvelâ fran-sız sefir ve konsolosunun, sonra da, fransız hâriciye nâzın Guizot 'nun, dürzîlere tarafdar-lıkla ithamına mâruz kalmıştır. Bu vaziyette ve fransız elçisinin mütemâdi şikâyetleri karşısında, Canning 'in, fransızların mârûnîleri tahrik emelinde buldukları, hattâ bu karışıklıklar esnasında mârûnîlerin ellerinde bir küçük fransız bayrağı görüldüğünün kendişinç DÜRZİLER. «75

haber verildiği yolundaki mahrem tebligatını da öğrenen Babıâli, Cebel idare usûlünün de henüz kat'î şekilde kararlaştırılmamış olduğunu ve bu mesele halledilmedikçe, ileride müş-kilâtm ve zararın artacağını göz önüne aldı. Hâricin müdâhalesi üzerinedir ki, hâriciye nâzın Şekib Efendi 'nin memuren Cebel 'e gitmesine karar verildi. Şekib Efendi Beyrut 'a muvasalatından sonra konsolosları nezdine celp ile, Cebel 'de asayişin takarrürü için alacağı tedbirlerden bahsederken, çâyet cebir ve şiddete lüzum görülürse, iç taraflarda yaşayan ecnebi tebeasının bir teh-ikeye rr.ârûz kalmamak üzere, hemen Beyrut 'a nakledilmelerini, bunların gayr-i menkullerini muhafazayı tekeffül ederse de, hayatlarından dolayı mes'ûliyet kabul edemeyeceğini onlara bildirdi ve sonra da Dayr a!-Kamar 'e gelerek,

Arabistan müşiri ile, Lübnan 'm müstakbel asayışı için, her şeyden evvel ahâlisinin silâhlarının toplattınlmasını kararlaştırdı. Aynı zamanda, 1845 igtişâş-larında medhâldar olanlar hakkında aff-ı umûmî ilânını, ve münasip görülen bir tazminat itasını ve muhtelit köylerde her iki taifenin mukataalarının kendi vekilleri tarafından idare olunmasını, vekillerin intihap şekilleri ile vazifelerini bildiren arapça bir beyanname neşretti (13 şevval 1261 tarihli tercümesi için bk. Lûtfî, *Tarih*, İstanbul, 1328, VIII, 395 v. dd.).

Silâhların toplanmasına, bâzı rüesâ ve rahiplerin de telkini ile, her tarafta müşki'ât gösterilmesi zaptiyelerce bâzı taşkın hareketlere, bâzı papasların tahkir ve hapsedilmelerine sebep olmuştu. Gerçi Nâmık Paşa hemen Kas-ravâı 'a giderek, yolsuzlukları görülenleri tecziye için, divan-ı harpler teşkil etti ise de, bu mesele, dâhilde ve hâricde, Şekib Efendi aleyhine türlü iftiraların çıkmasına vesile verdi. Bu sebepledir ki, Babıâli, hâriciye nazırının, başladığı işi bitirmek için, konsoloslara karşı sebat ve metanet göstermesine rağmen, bu işte bir az gevşedi ve şiddetin azaltılması hususunda kendisine emirler göndermeğe başladı (krş. 11 ve 26 şevval 1261 evrakı).

1845 senesi nihayetlerinde beş devletin muvafakati ile askerî erkândan birinin, tahkikat yapmak üzere, Cebel 'e gönderilmesi Bâbıâ-lice takarrür etmiş olmakla, kânun II. 1846 'de, ferik Emin Paşa, bir tâimat ile, Eey-rut 'a gönderildi ve kendisine, Şekib Efendi, Namık Paşa, ŞaydS müşiri Kâmil Paşa ve sabık müşir Vecihî Paşa ile müzâkere ederek, birlikte mütebaki işleri hal ve tesviye etmek ve neticelerini Bâbıâliye bildirmek vazifesi verildi. Emin Paşa Beyrut'a vardıktan sonra, filhakika, Şekib Efendi

büyük bir gayret ve liyakat göstererek, bu müzmin meseleyi hal ve tanzime muvaffak oldu ve haziran 1846'da birlikte İstanbul 'a döndüler.

Şekib Efendi'nin kurduğu nizam başlıca 3 esası ihtiva etmekte idi: Cebel idâresinin yine iki kaymakama tevdi, her iki kaymakamın maiyetinde birer muhtelit meclis teşkili ve muhtelit köyler için, vekiller nasb ve intihabı. Şekib Efendi, mülkî, adlî ve mâlî bakımdan, teferruatı o kadar iyi tesbit etmişti ki, bu her kes tarafından kabul edildi. Şekib Efendi, kaymakamlıklarda

emîr Arslan ile Haydar al-Lam' i 'yi ibka ve her birine ayda 12.5000 kuruş tahsis etti. Azil ve nasblarınm ŞaydS müşirinin emri ile yapılmayıp, onun inhası üzerine, irâde-i se-niye ile icra olunması usûlünü koydu. Kaymakamlıklar, devletin mülkî taksimatına göre, iki kaza şeklinde teşkil edilmişti. Bir nevi idâri imtiyazı varsa da, bu, mahallî icaplara göre, kanunen tâyin olunmuştu ve kaymakamlar, ellerindeki bu kanun ve nizamlara göre, hareket edeceklerdi. Bu suretle, derebeylik kökünden sallanmağa başlamış bulunuyordu.

Meclislere gelince, her kaymakamın maiyetinde, kaza meclisi idarelerine benzeyen, birer muhtelit meclis teşkil edildi. Sonradan İngi:-tere sefaretinin ihtarı ye ŞaydS müşiri Kâmil Paşa 'nin inhası üzerine, bir iki noktası tâdil ve ikmâl edilen bu teşkilâta göre her meclis 12 kişiden mürekkep olacak, meclise kaymakam, bulunmadığı takdirde mütesellimi (vekil) reislik edecek, islâm, dürzî, mârûnî, ram, melkî ve rum-katolik cemaatlerinden ikûer ve mütevâlîlerden bir âzâ bulunacaktı. Meclis aynı zamanda adlî vazifeyi

de hâiz olacağı için, her cemaatin ikişer âzasından biri hukukçulardan bulunacak, buna kadı tesmiye edilecek ve diğeri de m ü s t e ş a r unvanını taşıyacaktı. Ancak mütevâlîler arasındaki dâvalara müslüman kadısı bakacağı için, bunlara bir müsteşar kâfi addedilecektir. Azanın 1r.aa;,-lı ve memur sıfatını hâiz olması, kaymakamlıktan havale edilmeyen işleri görmemesi v. b. gibi hususları da düzenleyen Şekib Efendi, ili meclisleri aranan vasıfları hâiz kimselerden teşkil etmeğe muvaffak oldu. Diğer taraftan Cebel 'in bütçesinin tanzimi de bu meclise âit idi. Hulâsa Şekib Efendi, Cebel 'de kurduğu nizam ile, hem dâima birbirleri ile mücâdele hâlindeki dürzî, mârûnî ve diğer ahâlinin haklarını te'min eden iyi bir idare te'sis etmir, hem de bu havalinin devlete bağlılığını müm-künmertebe kuvvetlendirmiş, aynı zamanda da feodaliteyi ve imtiyazlı aileleri kanunun hâkimiyeti altına sokmuş oldu (krş. N. Bouron, *Les druzes*, Paris, 193c, s. 204).

1847 senesi iptidalarında bir dereceye kadas Cebel 'de asayişin tekarrür ettiğini görüyorum.

6?6 DÜRZİLER.

Mamafih Cebel 'den çıkarılmalarında fayda görülen şeyh Sa'id Canbulat ile kardeşi şeyh Nu'mân'm ve yine dürzî şeyhlerinden Kâsim Hammâda ve şeyh Nâşif AbüNakad 'in ve daha bir kaç fesatçı dürzî reislerinin, ingiltere konsolosu himaye ettiği için, Kâmil Paşa tarafından, memleketden çıkarılmamış idi. Bu sırada Şaydâ müşirliğine, Kâmil Paşa 'mn yerine, Mustafa Paşa tâyin edildi. Kendisine verilen mufassal talimatta, Cebel 'e ayrılan 3.500 keselik vergiyi tahsil eden mukataaeılar ile zengin şeyhlerin kendi hisselerine isabet eden parayı vermedikleri, bütün emlâk ve

arazinin mesaha veya tahmini ile vergilerin ona göre tahsisi isteğinin mec-lis-i vâlây-i ahkâm-i adliyece tasvip edildiği bildirilmekte ve yeni valinin Beyrut 'a gider-gitmez icabına tevessül etmesi tavsiye olunmakta idi. Bundan başka 1994 kesesi mârûnî ve 1506 kesesi dürzî kaymakamhğ-ma tahsis edilen bu verginin ahâliye tevzii işi her kaymakamlığın meclisi tarafından yapılması emredilmişti (tafsilât için bk. 14 ramazan 1263 evrakı). Fransa eski iddiasından vazgeçmiş gibi görüldüğü hâlde, muhtelif vesileler ile fe-sadlar karıştırmakla beraber, Cebel 'in idaresi artık takarrür ve her keşi az-çok tatmin etmiş gibi idi. Çünkü müteakip senelerde, ehemmiyetli bir harekete, her hangi bir tahrik ve fesada rastlanmamaktadır.

Mustafa Paşa 'yi istihlâf eden Vâmık Paşa zamanında (1255 = 1849) bilhassa mesaha işine çalışıldı. Bir ecnebi mühendis bu işle tavzif edilerek, Beyrut 'a gönderildi.

1860—1914. Cebel'de dürzî ve mârûnî ihtilâfının, daha geniş mânası ile islâm-hıristiyan mücâdelesinin bundan sonra da tezahürleri ve buhranları görüldü.

1856 hatt-ı hümayununun gayr-i müslim tebea hakkındaki müsaadekâr kayıtları bu sahada bulunan bütün hıristiyan ahâli arasında da te'sirini gösterdi ki, öteden beri dürzîlere karşı kendilerini zayıf hisseden mârûnîler, bu vesileden de istifâde ederek, kendi aralarında teşkilâtlanmağa daha büyük bir hız verdiler ve bunun ilk tezahürleri 1859 'da görüldü. Ertesi sene ilk baharında dürzî ve mârûnîler arasında bir mukate'e olunca, Hurşid Paşa, konsolosların teşebbüsü ile, iki kaymakamlık arasındaki hududu emniyet altında bulundurmak maksadı ile, bir miktar kuvvet gönderdi ve vaziyete hâkim oldu ise de, bilhassa şimâ.de Bairün

ve Kasravân mmtakasın-daki mârûnîer galeyan hâlinde idi. Mârûnî patriki Matran Tobie 'nin, cenubî Lübnan 'daki vaziyeti mübalâğalı şekilde tasvir ettiği ve tahrikler yaptığı görülüyordu. Bunun te'sirinde kalan mârûnî reislerinden Yusuf Kerem ile Tanus Şahin, Matn ve sonra garp mukataaları üzerinde bir tehdit yapmışlar, dürzîler de buna karşılık Dayr al-Kamar üzerine yürümüşler ve Havran dürzîlerini de yardıma ve harekâta iştirake çağırılmışlardı.

Bu sırada dürzîlerin başlıca iki şefi vardı: Sa'id Canbulat ve Hattâr Ahmed. Husayn Talhük ile Nakid ve 'Abd al-Malik ailelerinin şeyhleri ikinci derecede şerefler telâkki olunuyordu. Havran dürzîleri İsmail al-Atraş kumandasında idiler. Vukû'u beklenen hâdise mayıs nihâyetinde (1860) çıktı. Matn mukataa-sı köylerinde birden bire tecâvüze geçen dürzîler bir çok yerde kitallere ve ihraklara teşebbüs ettiler. Havran dürzîleri de haziranın ilk yarısında İsmâ'il al-Atraş kumandasında harekete geçmişlerdi. Meclis-i umûmî, valinin üzerilerine asker göndermek tasavvurunu tasvip etmedi. Nihayet dürzîler, hiç bir teşebbüse vakit bırakmadan, Hgşbeyâ hükümet konağına hücum ve muhafızları ile bütün hıristiyanları öldürdüler. Aynı hâl Râşeyâ kazasında vukû-bulduğu gibi, Ba'albek 'te mahallî hükümet Harkübin ailesi reisleri tarafından basıldı; kıtal ve yağma Zahla ve Dayr al-Kamar 'de de aynı dehşetle cereyan etti.

İhtilâlin bir an önce söndürülerek, müsebbiplerin cezalandırılmaları ve asayişin iadesi için, fevkalâde memuriyet-i mahsusa ile müsta-killen hareket etmek ve o havalideki bütün mülkî ve askerî memurların mercii olmak üzere, İstanbul 'dan hâriciye nâzın Fuad

Paşa gönderildi (kendisine bu hususta verilen emir için bk. Başvekâlet arşivi, mühimme-i mektûme, nr. 10 s. 23, evâhir-i zilhicce 1276).

Fuad Paşa Beyrut 'a muvasalat ettiği sırada, Şam'da da şehrin islâm ahâlisinden bâzı ayak takımı ve onlara uyan bir kısım dürzî ve bedevi araplarm te'siri ile, hıristiyanlara karşı kıtal ve yağma yapılmıştı (20 zilhicce 1276 = 9 temmuz).

Hurşid Paşa, Fuad Paşa'nin Beyrut'a gelişinden az evvel, mârûnîer ile dürzîleri barıştırmış ve iki tarafa, hâlde ve istikbâlde yek-diğerinden dâva ve iddiaya kıyam olunmamak şartları ile ve her kesin rızası ve ittifakı ile, bir senet imzalatmıştı ki, gelir-gelmez alman tedbirlerden haberi olan hâriciye nâzın, bunu doğru görmedi ve bu takdirde devletin, adaletin icap ettireceği te'dip ve tecziye işinde eli kolu bağlı kalmış olacağını düşündü. Ancak bu barışın mukateleye hitam verdiğini göz önüne alarak, feshini de caiz görmedi ve neticede musalahanm bozulduğunu kabul etmeyerek, ikisi ortası bir hâl ile bir müddet vaziyeti idare etmeğe karar verdi.

Cebel ve Şam vak'aları Avrupa 'ya aksedince, efkârı umûmiye heyecana gelmiş ve Fransa

DÜRZİLER. 677

müdâhaleye karar verip, İngiltere 'yi de kendine uydurarak, Beaufort d'Hautpoul 'un kumandasında, c.coo askeri Toulcn 'dan sevket-mişti. Fuad Paşa alınan tedbirler ile iktifa olunmasının ve başkaca bir harekette bulunul-mamasın zaaf izharı demek olacağını göz önüne almış ve Suriye sahillerin; mütemadiyen gelen bahrî kuvvetlerin karaya çıkmamaları hususunda askerî tedbirler düşündüğü gibi, Şam valisi Ahmed Paşa 'yi muhakemesi istanbul 'da yapılmak üzere, muhafaza

altında göndermeğe, Hurşid Paşa 'ya da memuriyetini terk ettirerek, İstanbul 'a izamına karar verdi ve bundan sonra da Şam 'a gitti. Fuad Paşa 'nın Şam 'daki icraatı şiddetli, sür'atli ve cezrî olmuştu. Şam hâdiselerine dürzî'erin iştirak derecelerine gelince, Bouron 'un İsmâ'il al-Atraş 'm Şam 'a ancak pek sonra girmiş olduğunu söylemesine rağmen, Fuad Paşa 'nın tesbitine o-öre, Şam civarındaki arap ve dürzî kariyeleri ahâlisinin de yağma ve kıtalde müşterek oldukları muhakkaktı.

Beyrut 'a dönünce, Fuad Paşa Fransız askerlerinin Cebel işlerine karışmağa, hiç değilse, bâzı askerî hareketlerde bulunmağa kuvvetli bir arzu gösterdiklerini gördü. Hâlbuki İngilizler bunu hoş görmüyor, Beyrut 'taki komiserleri Lord Duffrin Fransızların hareketlerini ve emellerini endişe ile takip ediyordu. Fransızlar muhtelit köylerden dürzîleri tamamen çıkarmağı düşünmekte idiler ki, bu Cebel 'i büsbütün Hıristiyanlara vermek demek olacaktı. Fuad Paşa, dürzîler aleyhine bir harp açmaktan ziyâde, işi onların reisleri ve şahsî cinayet irtikâp edenlere karşı bir dâva şekline koyarak, bu gibileri mahkeme huzuruna getirmeği, firar ve mukavemetleri hâlinde, bunları te'dip etmeği memleket ve devletin menfaatleri icabından gördü. O sırada devletleri tarafından birer tâ'imatla Beyrut 'ta toplanan komiserlerin çoğuna da bu fikrini kabul ettirdi. Yaptığı daveti kabul ederek, muhakeme olunmak üzere, dürzî rüesasının Beyrut 'a gelmesi onun iyi düşündüğünü gösterdi. Havran dürzîlerine iltihak etmek üzere, Cebel 'in yüksek yerlerine kaçtıkları haber alınanları da Şam tarafından ordu müşirinin, Şaydâ cihetinden de Ferik İsmail Paşa İİ2 kendisinin takip etmesi, Cebel 'deki gerginliği hayli

azalttı. Evvelâ Dayr al-Kamar'ds sonra Muhtara köyünde karargâhını kurdu. -Jebel ve Havran dürzîlerinin birleşmesine fırsat ve";: emek için, çok çalıştı (krş. Muhtara'den ; J rebiülevvel 1277 tarihli rapor).

Avrupa komisyonunun üzerinde meşgul ol-dujfu dürzîlerin ceza'andırılmaları ve hıristiyan ahâliye tazminat verilmesi işinden sonra, üçüncü ye en mühim m;sele dürzî ye mârûnîlerin, daha doğrusu Cebel 'in, müstakbel durumunu tâyin ve tanzim işi idi. Bu hususta beş devlet komiserinin düşüncesi birbirine uymuyordu. Fransızlar dürzîleri tamamen Cebel 'den çıkarmak, bu mümkün olmazsa, Şaydâ, Beyrut ve Trablus-Şam şehir ve livalarının da ilhak edileceği Cebel 'e, âdetâ bir prenslik salâhiyeti ile, mümtaz ve müstakil bir idarenin başında olarak mârûnîlerden bir reis nasbettir-mek istiyordu. Rusya bu türlü bir idare şeklinin katolikleri hâkim bir hâle getireceğini ve Ortodoks mezhebinde olup da, kendilerince bu havalideki nüfusun ekseriyetini teşkil eden diğer hıristiyan ahâliyi mahkûm bırakmak demek olacağını iddia ediyor ve Lübnan ile An-tilübnanların ve Cebel Şayh havalisinin devlet idaresinden çıkarılarak imtiyazlı iki prenslik hâlinde katoliklere ve Ortodokslara tahsis edilmesini ve böylelikle bu mmtakayı, güya diğer yerlerde zulüm gören hıristiyanlara bir melce ' yapmayı düşününüyordu. Hâlbuki Fransa bu havalide kazandığı ve arttırmağı düşündüğü nüfuzu Rusya ile paylaşmağa razı değildi. Fuad Paşa Cebel Lübnan 'daki müttehim dürzîler ile Card ve Matn mukataaları, Bal'albek, Bikâc, HâşbeyS ve Râşeyâ kazaları, Şam civarındaki dürzî kariyelerinin suçlu dürzîlerini asayişe hiç noksan

getirmeden, çok kısa bir zamanda ele geçirip tevkif ettikten sonra, muhakemelerini askerî kuvvetlerin merkezi bulunan Muhtara'ye nakletti (22 cemâziye'âhır 1277=5 kânun II. 1861). 1861 senesi iptidalarında bir taraftan muhakemeleri ve Cebel 'in idaresi üzerinde müzâkereler cereyan ederken, diğer taraftan da Fransa askerinin Cebel 'i tahliye etmesi bahis mevzuu oluyordu. Devletler arasında diplomatik teşebbüslere de mevzu teşkil eden tahliye tarihî nihayet, haziran iptidası olarak, tesbit edildi ve muayyen zamanda bu kuvvetler Suriye 'den çekildi. Yapılmak istenilen müdahaleye rağmen, muhakemelerin cereyanı tabîi seyrinde devam etti ve suçlu dürzîler Muhtara divan-ı harbinde nefy ve ölüm cezalarına çarptırıldılar.

Merkezi İstanbul 'a nakledilen Avrupa komisyonu ile Babıâli arasında Cebel idaresi hakkında 9 haziran 1761 'de bir anlaşmaya varıldı. Cebel Lübnan teşkilâtına dâir olan bu nizâm-nâmeye göre, burası Beyrut ve Şam valiliklerinden tamamen müstakil ve yerli olmayan tebaadan bir hıristiyan mutasarrıf tarafından idare edilecek ve her cemaat mutasarrıfın yanında birer vekil bulunduracaktı. Merkezde ikişer azadan mürekkep, bir idare meclisi teşkil edilecek ve evvelki mukataalara az-çok tekabül eden 7 kazada muhtelif cins ve mezhepteki ahâli tarafından tâyin olunan 3—6 âzalık

678 DÜRZİLER.

birer meclis bulunacaktı. Asayiş ve emniyet muhtelit bir zabıta heyetine tevdi edilecekti. Elçiliklerin terviç ettikleri Davud Paşa (David Efendi) isminde katolik bir ermeni mutasarrıf iş başına getirildi. Evvelâ 3 sene için tâyin olunan ve kendisine vezirlik rütbesi verilen bu zatın memuriyeti sonradan 5 sene temdid edildi.

Davud Paşa, hıristiyanlarda olduğu gibi, dürzîler arasında da tahsil ve terbiyenin inkişafı için gayret gösterdi. Bir çok dürzî köyünde mektepler açtı (krş. Cebel Lübnan dosyası, 13 şevval 1278 = 23 muharrem 1280 evrakı). Son senelerinde nüfuzunu kaybeden Cebel mutasarrıfı vazifesinden ayrılınca, Babıâli hıristiyan arap olan Franko Efendi 'yi. devletlerin de muvafakati ile, bu vazifeye tâyin etti. Ve-zâret rütbesi alan Franko Paşa 'nm zamanı da Cebel dürzîlerinin iyi bir devresi oldu.

Cebel teşkilâtına girmeyen Havran dürzîlerinin bundan sonra da zaman-zaman isyan ettikleri, o havalinin zengin köylerinde müslüman, Ortodoks ve mütevâlîler tarafından işlenen yerleri yağmaladıkları ve bu sebeple hükümet kuvvetlerini uğraştırdıkları görüldü. 1860 hâdiselerinde bu havalî dürzîlerini sevk ve idare eden İsmail al-Atraş'tan sonra, Atraş ailesi diğer büyük dürzî aileleri üzerinde nüfuz te'-sis etmişti. Son hâdiselerde bir çok dürzînin iltica etmesi dolayısı ile, Cebel Durûz da tesmiye edilen, Cebel Havran 'in merkezi olan Suvayda ve civarı, İsmâ'il 'in oğlu olan İbrahim al-Atraş tarafından, 1879'da yağma edildi ki, bu, Şam valisinin dürzîlere karşı, şiddetli bir mukavemetle karşılaşılan bir tenkil hareketine girişmesine sebep oldu. 1880'de bir mütâreke ile sükûn avdet etti ise de, 6 sene sonra İsmâ'il 'in diğer oğlu Şibli, dürzîler arasında menşe'i içtimâî ve iktisadî olan, hükümet kuvvetlerinin de müdâhaleye mecbur kaldığı, bir tefrika çıkardı. Şibli 'nin tevkifi ve Zar'a 'da hapsi dürzîlerin yeni bir ayaklanmasına sebep oldu ve bu kıyam ancak Şibli 'nin tahliyesinden sonra yatıktı. İbrâhr'm 'den sonra, Havran dürzîlerinin başına millî kahraman saydıkları bu adam geçti. Bu sırada Cebel

Lübnan mutasarrıflığı dahilindeki dürzîlerin bir hareketi görülmemektedir.

Buna mukabil Şibli al-Atraş 'in bundan sonra da Kavran hava isinde daha bâzı kıyam hareketlerinin muharrik ve faili olmakta devam ettiği görüldü. Şöyle ki, 1893 'te Havran dürzîlerini Bani Facr aşîreti ile ittifak ettirerek, yine aynı mmtakadaki Ruvâla aşîreti üzerine hücum teşvik eden bu dürzî reisi nihayet tutulmuş, fakat askerî muhafaza altında Suvaydiye 'den celbedilmekte iken, dürzîlerin hücumuna mâruz kalınarak, Şibli'yi tahliye etmeğe mecburiyet hâsıl olmuştu. Harekât bir çok dürzî ailelerinin Anadolu 'ya nefyedilmesi ile neticelendi ise de, Laca 'da mukavemet ve mücâdele senelerce sürdü. Bir müddet sonra, son hâdiseye kısmen sebep olduğu anlaşılan dürzîlerden kur'a efradı toplamak tasavvurundan vazgeçildiği gibi, Airaşiler affedildi ve nefyedilenler de serbest bırakıldı (krş. Makam-ı saraskerî, mek-tubî kalemi, eylül, 309=teşrin I. 1893 evrakı, nr. 2917; Bouron, *ayn. esr.*, s. 214).

Meşrutiyetin ilânına kadarki zaman zarfında Cebel Durûz 'da ve Havran havâlisinde daha bâzı dürzî kıyam ve şakavet hareketleri eksik olmadı.

Cebel Lübnan mutasarrıflığında, bir kaynaşma ve hoşnutsuzluk hareketine 1897 'de çâhit oluyoruz. Suriye valiliğine 19 muharrem 1315 (20 haziran 1897) tarihi ile verdikleri istidalarında, Cebel Lübnan müslümanları, nîârûnî-lerin hiç bir şeyle iktifa etmediklerini, Cebel 'i teşkil eden 7 kazadan yalnız tek müslüman kazası olan Şüf arazisinden bile dört nahiyenin Dayr a'.-Kamar müdürlüğüne ilhakını sadareten istediklerini ve Beyrut konsolosları vasıtası ile altı devlet elçisine de istidalar gönderdiklerini

bildiriyor ve dürzîlerin hattâ alel-umum islâm ahâlinin ehemmiyetini düşürmeğe çalıştıkları üzerine nazar-ı dikkati çekiyorlardı. Diğer taraftan mârûnîlerin istedi terviç edildiği takdirde, kendileri de Matn kalasında yalnız bir yerde buunan 1c.cco dürzî ui.1 ayrı bir kaza tenkili v.b. gibi, bâzı mütalâalarda bulunuyorlardı. Meşrutiyet i ânından sonra dürzîlere karşı te'dip harekâtına Sârr.î Paşa memur edildi. Evvelâ örfî idare i.ân itmekle işe bağlayan £â:nî Paşa, esaslı tedbirler aldı ise de, dürzî rüesasınm Laca 'ya kaçmalarına ve köylerin boşalmasına n ânî olan.adı. Anlaşma için topladığı Şam 'da reislerini tevkif ve idam ettirdi ise de, reis'erinden mahrum olan dürzîler 1911 senesine kadar, mevzii mâhiyette mücâde'ede İsrar gösterdiler. Mamafih harb-ı umûmî başlangıcında kapitülâsyonların ilgası sırasında Cebel Lübnan muhtariyetinin de ilga edi'erek, a'e'âde bir müstakil mutasarrıflık hâline konulrr.uj ve ilk mutasarrıf olarak, İsmail Hakkı Cey gönderilmiştir.

1914 — 1940. Umûmî harp esnasında dürzîler arasında bâzı hareketler görüldü. Mârû-nîlerden olduğu gibi, dürzîlerden de Fransız ve İngilizlere son derece tarafdar olanlar vardı ve bunlar alttan-alta fesâd çevirmekten hâlî değildiler. IV. ordu kumandanı Cemâl Paşa, bâzı Cebel ümerasının tavsiye ve teklifi üzerine, bir ihtiyatî tedbir olarak, Kanal seferinin sonuna kadar bu gibileri misafireten Kudüs 'e davet etti, O zaman Suriye 'de hâkim çlan

DÜRZİLER. 679

kanaat, harp esnasında, Cebel Durüz'un rahat duramayacağı merkezinde idi. Bunun için Cemâl Paşa 'ya dürzîlere şiddetli bir darbe indirmek lâzım geldiğini tavsiye ediyorlardı. Hâlbuki Cemâl Paşa onlarla bir

itilâf te'minine çalıştı. Şam 'a gelerek, hilâfet ve saltanata bağlılıklarını arzeden diğer cemaatler gibi, dürzî şeyhlerinin ve reislerinin de bu tezahürü göstermesini isteyen Cemâl Paşa, buna muvaffak oldu.

Kendilerinden maddî bir fayda ümit etmemekle beraber, umûmî kıyamlarına manî olmak maksadı ile, iyi idare edilmelerine dikkat gösterdi. Bu hususta o sırada dürzîlerin reisi Yahya al-Atraş ölünce, yerine oğlu Salim al-Atraş 'in geçmesinin de te'siri olmuştu. Zîra ecnebi entrikalarına âlet olarak, devlet aleyhine bir çok defalar ihtilâl etmiş ve ele geçen vesikaların da tesbit ettiği gibi, Fransızlar tarafından satın alınmış bulunan Yahya al-Atraş, Suriye 'nin Fransızlar tarafından işgaline teşebbüs edilmesi hâlinde, dürzîler ile birlikte Fransa 'ya yardım edeceğini vaad etmiş olduğundan, Fransa hükümeti kendisine açıktan silâh da göndermişti (krş. Cemâl Paşa, *Hatırat*, İstanbul, 1339, s. 179). Cemâl Paşa, At-raşlardan Nasib ve 'Abd al-Gaffâr 'm harp esnasında çok işe yaradığını söylemekle beraber, bu aileden, babası evvelce Sâmî Paşa 'nın idam ettirdikleri arasında bulunan Sultan al-Atraş 'm da dâima muhalif kaldığı ve müşki-lât çıkardığı muhakkaktı. Nitekim harbin sonunda 2 teşrin I. 1918 'de İngiliz ve Fransızlar ile birlikte, Şam 'a giren ilk dürzî reisi de o olmuştu.

Mütâreke senelerinde, bütün Suriye 'de olduğu gibi, dürzîler arasında da Fransa veya İngiltere 'ye teveccüh ve tarafdarlık bakımından, bir ikilik müşahade edilmektedir. Bilhassa bir çok samlı dürzîyi etrafına toplayan Şarif Faysal dürzîleri İngiliz mandasını kabul etmeğe imâleye çalışmakta idi. Cebel 'de Fâris Bey al-Atraş başta olduğu hâlde, dürzîlerden bir çok dinî reisler ve diğer nüfuzlu aileler Fransa tarafını,

Suvaydiya ve Saihad Airařileri ise, ingiltere tarafını tuttular. Lübnan 'dakiler de iki taraf olmuşlardı. Mamafih yapılan plebisitte kahir ekseriyet Fransa mandasını tercih etti ve yüksek komiser olarak, Suriye 'ye gelen ceneral Gouraud dürzî şeflerinin ekserisinin itimadını kazandı. Hattâ dürzî süvarilerinden müteşekkil bir maiyet alayı teşkil etti. Bilhassa dürzî şeyhlerinin fransızlara merbuti-yetlerinden istifâdeyi düşünen yüksek komiserin Şam 'daki delegesı kolonel Catroux Cebel dürzîleri ile alâkadar yeni bir teşkilât düşündü (teşrin I. 1920). Bu dürzî şeyhlerine dayanarak onlar vasıtası ile dürzî ümerasını, mandater hükümetin tavsiyelerini kabul edecek tek bir idare etrafında mümkün olduğu kadar sıkı bir surette toplamak meselesi idi. Bu hususta hâkim ailenin başlıca şefi bulunan ' Salim al-Atraş intihap edilmişti. Filhakika 4 mart 1921 'de fransız delegesı ile dürzîlerin murahhası arasında bir anlaşma imza edildi. Buna göre, Cebel Durüz için bir emirlik ihdas edilecek, bu emîrlik meşrutî bir hükümeti ihtiva edecek ve Fransa mandası altında, geniş idarî bir ekonomiyi hâiz bulunacaktı. Diğer taraftan mandater devlet, kontrolünü, emîrin nezdine tâyin edeceği bir fransız idarî müşaviri vasıtası ile yapacak ve Cebel Havran 'da bir garnizon bulundurmak hakkını hâiz olacaktı. Bir az sonra ceneral Gouraud Salim al-Atraş '1 Cebel Durüz emîri ve devlet reisi ilân etti. Haziran nihayetlerinde de (1921) ilk fransız delegesı Cebel Durüz 'un merkezi Suvayda 'ye yerleşti. O sırada Suriye — Filistin hududunun tesbiti yapılıyordu. Bir aralık Şarif tarafdarlarından As'ad al-Atraş bir kısım kuvvetle Suvayda 'ye gelerek (12 ağustos 1921), Şarif 'Abd Allah namına hükümeti ele

geçirmeğe teşebbüs etti ise de, muvaffak olamadı. Fakat Atraş ailesi arasında bir tesanüt bulunmaması, bilhassa Sultan al-Atraş 'in, yeğeni Salim 'i kıskanması yine devam etti. Fransız müşavirinin gelmesinden sonra bu aile kendi nüfuzunun azaldığını görmüştü. 1922 'de bir hâdise çıkarıp, dağa çıkan Sultan al-A'raş ertesine sene, dürzîlerin istiklâl günü (5 nisan 1923) addedilmekle beraber, o sırada Salim al-Atraş 'm ölümü ile inhilâl eden emirliğe geçmek isteyen diğer nüfuzlu şahsiyetler arasında mücâdele devam etti. Neticede de bunlardan biri değil, fakat Fransız idarî müşaviri yüz-başısı Carbillet muvakkaten emirliğin idaresini ele aldı ve 1924 senesi sonlarına kadar bu vazifede kaldı.

Carbillet ve sonra halefi Raynaud zamanında dürzîler arasında bir kıymıldanma sezilmekte idi. Daha 1919'da samlılar ile dürzîler arasında bir anlaşma yapılmıştı. Bu defa her iki tarafın gayr-i memnun !arı tekrar Fransızlara karşı müşterek bir cephe için çalışmaya başladılar. Haziran ve Temmuz 1925 'te bir çok müzâkereler yaptılar ve kararlar aldılar. Buna n âni olmak için, Raynaud'nun sarf ettiği gayret ve bâzı dürzî rüesasını bilhassa Atraş şeflerini tevkif etmesi bir fayda temin etmedi. Bilâkis 20 temmuzda ilk hareket görüldü. Bu tarihte dürzîlerin Kafer köyünde yüz-başısı Normand kuvvetlerini imha etmeleri, 2 ve 3 ağustosta Maz-raa muvaffakiyetleri dürzîlert, büyük bir gurur ve cesaret verdi. Ancak dürzîlerin bütün Suriye 'nin kıyâmı namına attıkları ilk adım

680 DÜRZİLER — DVÂ-IR.

bir akis yapmadı. 23 ağustosta Şahbâ 'da yapılan bir toplantıda samlılar Su'.tan al-Atraş 'in Şam üzerine yürüdüğü takdirde, şehrin kapılarının kendisine

açılacağı ve Fransızlara sulhu dikte edebileceği yolunda telkinlerde bulundu-larsa da, 29 Ağustos'ta, Câd Allah al-Atraş kumandasında, Şam üzerine yürüyen dürzîler 'Adıla mevkiinde, sonra (16 Eylül) Mu'tab al-Atraş kumandasındaki Musayfara 'de ağır bir hezimete uğradılar ve bu suretle Fransızlar karşısında yalnız kaldıklarını anladılar. Fransız yüksek komiserine muavin olarak gönderilen general Gamelin, Suvayda 'deki mahsur kuvvetleri kurtardı (23 Eylül 1925). Her ne kadar Sultan al-Atraş ve Şahbandar gibi, dürzî reisleri daha bir müddet Cebel 'de isyana devam ettiler ve âsilere yardım için „Suriye — Filistin komitesi" adı altında teşekkül eden yardım komitesi kıyımı körüklemek üzere, gayretler sarfetti ise de, 1925/1926 kışı esnasında Havran yatıştırıldı; dağlara çekilmiş âsîler de 1926 ilk baharında mağlûp edildiler; bu suretle dürzî hareketi sona ermiş bulundu.

1921 'de kurulan Cebel Durüz emîrlîği, 1925 başından itibaren, Fransız mandası altında bulunan arazinin (Etats du Levant) ayrılmış olduğu dört devletten birini teşkil ediyordu ki, 14 Mayıs 1930 'da ilân edilen teşkilât kanununa (statut organique) göre, bunun adı Cebel Durüz hükümeti (gouvernement) şeklinde değiştirilmiştir. Sahil bölgesindeki dür-zîlere gelince, bunlar 23 Mayıs 1926 'da ısdar edilerek, 17 Teşrin I. 1927 ve 8 Mayıs 1929'da tâdil edilen kanun-ı esâsî ile kurulan ve ikinci cihan haribinden sonra istiklâlini ilân eden Lübnan [b. bk.] cumhuriyeti dâhilinde yaşamağa devam etmektedirler.
(M. TAYYİB GÖKBİLGİN.)